

Список використаних джерел:

1. Валова продукція сільського господарства України: [Статистичний збірник]. – К.: Державна служба статистики України, 2014. –21 с.
 2. Сільське господарство України за 2012 рік : [Статистичний збірник] / За ред. Н.С. Власенко. — К.: Державна служба статистики України, 2013. –392 с.
 3. Соловьев Н.Ф. Динамика воспроизводственного процесса в аграрном секторе экономики Украины в контексте рыночных трансформаций / Н.Ф. Соловьев // Вісник ХНАУ. –2008. –№7. – С.35-46.
 4. Лукінов І. Продуктивні сили села – основа його відродження і прогресу: Вибрані праці: У 2-х кн. Кн.2. –К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 794с.
 5. Про стратегію трансформації АПК і забезпечення продовольчої безпеки України: [Наук.доп.] / За ред.Л.І.Лукінова та П.Т.Саблука // Економіка АПК. – 2000. – №8. – С.3-36.
 6. Юрчишин В. Формування і системний розвиток новітньої державної аграрної політики / В. Юрчишин // Економіка України. –2007. –№10. –С.4-14.
- Рецензент – д.е.н., професор Махмудов Х. З.*

УДК 338.43(477):006.027

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Дубініна М.В., д.е.н., доцент

Миколаївський національний аграрний університет

Розглянуто теоретико-методологічні аспекти інституціонально-трансформаційних процесів в сільськогосподарських підприємствах. Проаналізовано складові, пов'язані з подальшою інституціональною перебудовою вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Виявлено причини ускладнень, що виникають при проведенні трансформаційних процесів.

Ключові слова: *інституціональна трансформація, форми власності, сільське господарство, господарська діяльності, державна підтримка.*

Постановка проблеми. Аналіз сучасного стану інституціональних перетворень, перспектив розвитку раціональної соціально-економічної структури в цілому не може бути виконаний без урахування соціально-економічних факторів та передумов цих процесів. Ці інституціональні перетворення покликані реформувати всю систему стимулів для господарств і громадян, сприяючи підвищенню ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, забезпечуючи стабілізацію та зростання виробництва. Причому акцент повинен бути зроблений на тих аспектах реформ, які здійснюють швидкий і безпосередній вплив на структуру сільськогосподарства, - земельній політиці та реорганізації галузі. В останні двадцять років відбулася деградація виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств. Внаслідок чого аграрне виробництво стало значно більш трудомістким, переважно втративши свій індустріальний характер. Село переживає системну кризу, основними проявами якого є не тільки спад аграрного виробництва, а й загострення демографічної ситуації, високий рівень безробіття сільського населення, проблеми його бідності, зниження якості життя. Для сучасного аграрного виробництва характерним є збереження природно-руйнівного типу господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і прикладні аспекти означених проблем змістовно представлені у працях Ю.М. Лопатинського, О.О. Мороз, Т.О. Осташко, М.І.Пугачова, П.Т.Саблука, О.Г. Шпикуляка та інших. Проте проблема аграрних ринкових трансформацій в Україні вимагає більш глибокого і комплексного дослідження інституціональних чинників, особливо неформальних інститутів, які виявилися найскладнішими для ринкової переорієнтації.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в обґрунтуванні підходів до інституціональних перетворень та структурної трансформації сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституціональні перетворення мають бути цілісною системою, що забезпечує ефективну взаємодію всіх секторів ринкової економіки. Аналітичне осмислення теоретико-методологічних підходів щодо розвитку економічних систем дало можливість виділити фактори, що впливають на інституціонально-структурні трансформації в аграрному секторі економіки (рис. 1).

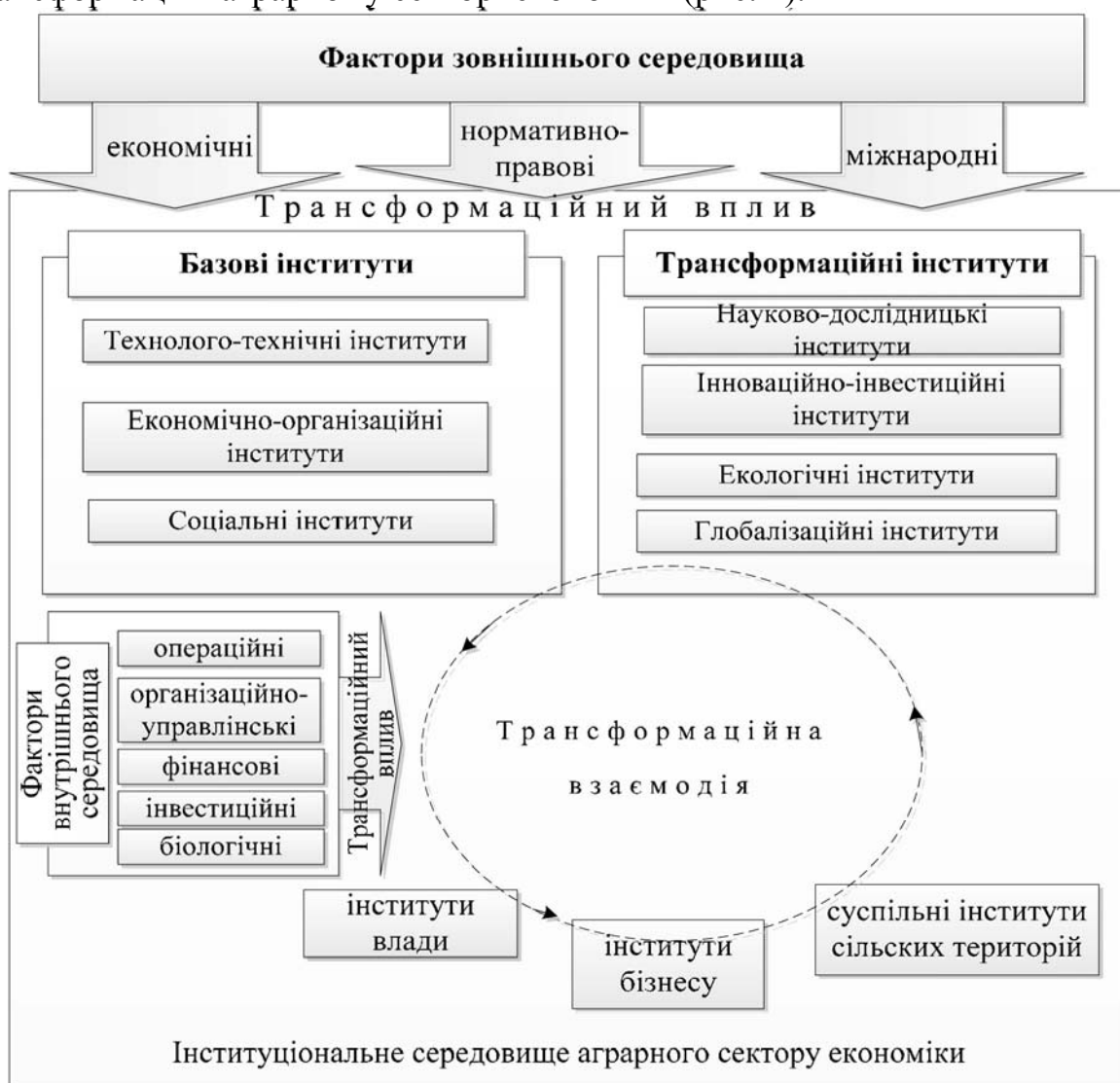

Рис. 1. Компоненти інституціонально-структурних трансформацій аграрного сектору економіки

Джерело: сформовано автором

Непоследовність і фрагментарність реалізації ринкових реформ призвела до відокремлення інтересів основних суб'єктів економіки, трансформації їхніх інтересів, ігнорування соціальної та духовної складових реформ, які забезпечують відтворення і зростання людського потенціалу. Склалося протиріччя між системою (цілим) та її структурними елементами. Синхронізація інтересів усіх суб'єктів ринкової економіки має посилити загальнонаціональний ефект порівняно з розрізненою ефективністю діяльності окремих суб'єктів економіки, стати потужним прискорювачем темпів економічного зростання в народному господарстві.

Важливим є те, що інституціональні межі перетворень проявляються досить чітко:

- сучасний аграрний сектор економіки є висококонкурентним, за даними Державної служби статистики України, він охоплює 14645 сільськогосподарських підприємства і 41488 фермерських господарства;

- протягом усього трансформаційного періоду відбувався перехід від державних до недержавних форм власності. У 2014 році більше 90% сільськогосподарських товаровиробників функціонують у межах приватної та змішаної форм власності;

- інституціональні перетворення охоплювали не тільки зміни форм власності, а й трансформацію організаційно-правових форм господарювання, що забезпечило формування багатокладної аграрної економіки. На сьогодні в структурі сільськогосподарських підприємств домінують господарські товариства (52,9%), друга позиція належить приватним підприємствам (28,3%), роль державних підприємств невисока (2,1%);

- структурні пропорції між обсягами виробництва і факторами виробництва серед товаровиробників не є оптимальними. Значна частина ресурсного потенціалу зосереджена у великому і середньому сільськогосподарському бізнесі, а його роль в структурі виробництва значно нижча, ніж малих форм господарювання;

- у селянських (фермерських) господарствах спостерігали досить високий темп зростання виробництва, проте їхня частка в обсязі валової продукції сільського господарства не перевищує 10%, що, на наш погляд, недостатньо для розвитку аграрного ринку та формування самобутнього класу товаровиробників;

- господарства населення, що стали основними виробниками сільськогосподарської продукції (майже 50%) і додатковим джерелом доходів сільського населення, як і раніше залишаються засобом виживання в умовах економічної кризи і безробіття;

- малі форми господарювання є більш мобільними під час прийняття рішень, відповідаючи на сигнали ринку та займаючи, як правило, ті ринкові ніші, в яких не готові працювати великі сільськогосподарські підприємства. Так особисті селянські господарства країни виробляють 97,9% меду, 96,9% картоплі, 84,3% овочів, 84,2% плодів та ягід, 83,3% вовни, 79,7% молока від загального обсягу виробництва;

- великий і середній агробізнес неоднорідний за своїм складом. В останні роки все більше проявляється тенденція диференціації сільськогосподарських підприємств за масштабами і результатами виробництва, рівнем фінансового стану. За останні роки частка фінансово стійких підприємств зростає, проте в загальній структурі агропідприємств, за фінансовою оцінкою, зберігається високий відсоток нестабільних кризових підприємств. У секторі великих і середніх підприємств посилюється тенденція перерозподілу ресурсного потенціалу на користь сильних стійких господарств на фоні уповільнення віддачі від факторів виробництва;

- різноспрямованість економічних інтересів господарюючих суб'єктів агропромислового комплексу не забезпечує еквівалентного обміну продуктами і послугами. Тому для сучасного розвитку сільського господарства характерні три види цінових диспропорцій, які виражені у швидшому зростанні цін на матеріально-технічні ресурси, послуги виробничо-технічного призначення, послуги переробних підприємств і торгівлі порівняно з цінами на сільськогосподарську продукцію. Результат цінових диспропорцій добре відомий - неможливість ведення господарської діяльності на розширеній основі, вилучення фінансових коштів з галузі і як наслідок - відставання в економічному розвитку.

У цілому інституціональна динаміка має серйозний вплив на структурну трансформацію галузі, а результати змін дуже суперечливі. Процес інституціоналізації ринкових відносин ще далекий від завершення, зокрема потрібно створити повноцінну виробничу, ринкову, соціальної інфраструктури, сформувані механізми економічного партнерства як всередині галузі, так і за її межами, визначити систему формальних і неформальних норм поведінки суб'єктів аграрного сектора економіки, ціннісних характеристик і стратегій розвитку галузі.

Щодо ідентифікації місця сільського господарства країни, то, зважаючи на сформовані пропорції, основні напрямки структурних зрушень, можна стверджувати, що воно тепер перебуває на тому етапі розвитку, на якому були розвинені країни світу в період індустріального становлення галузі.

Підбиваючи загальний підсумок соціально-економічної характеристики структурних процесів у сільському господарстві, відзначимо невідповідність вітчизняної аграрної структури аналогічній структурі розвинених країн, сучасним світовим тенденціям розвитку аграрного сектора, а також втрату поточної конкурентоспроможності галузі в національній економіці.

Наявність численних структурних вад обмежує поступальний розвиток аграрної системи і зумовлює об'єктивну необхідність керованої прогресивно-еволюційної її трансформації [1].

Фундаментальні інституціональні перетворення мають головною мету - зміну формальних і неформальних умов господарської діяльності, а також створення ефективних стимулів підприємницької та трудової активності сільського населення. Модифікують зміст організаційно-економічних відносин, створюють нову систему форм власності, і на цій підставі виникає трансформація форм господарювання. Удосконалення формальних і нефор-

мальних інститутів вимагає наявності значного проміжку часу, особливо це стосується консервативних, пов'язаних зі зміною свідомості людей. Таким чином, в умовах корінних інституціональних перетвореннях актуальною є проблема адаптації сільськогосподарських підприємств до ринкових умов господарювання. До того ж кожен етап перетворень має відбуватися за підтримки з боку держави.

Проведені дослідження діяльності підприємств різних форм господарювання дозволяють зробити висновки, що в умовах ринкових відносин їм властива динамічність, можливість трансформації з однієї форми в іншу на підставі перетворення, злиття, поділу, приєднання, ліквідації, виділення.

Виявлено, що суть процесу трансформації полягає в комплексній зміні всієї системи аграрних відносин, і передусім власності на землю, форм господарювання, системи ведення сільськогосподарського виробництва.

Особлива роль у підвищенні ефективності діяльності сільськогосподарських підприємств різних форм господарювання належить державній політиці, яка полягає у створенні умов для рівноправного розвитку сільськогосподарських підприємств усіх форм господарювання; наданні диференційованої підтримки підприємствам різних організаційно-правових форм із урахуванням мети господарської діяльності, типу власників, розподілу доходів, управління на підприємстві; забезпеченні переходу від наявного розподілу ресурсів до адресного; розширенні форм і методів державної підтримки високопродуктивних господарств, що впроваджують сучасні технології, інновації.

Дотепер в сільському господарстві не відбулася системна трансформація, яка могла б закласти основи для стійкого зростання виробництва, що забезпечує збалансований та соціально орієнтований розвиток аграрного виробництва. Таким чином, наявний рівень виробництва в сільському господарстві не породжені технологічним ривком, його сьогодні забезпечують не інституціональні формування, а переважно особисті селянські господарства (ОСГ), у той час як реорганізовані сільськогосподарські підприємства зберігають слабкі адаптаційні та мотиваційні можливості.

Протягом всього періоду реформ відчувається недостатність обсягів державної підтримки сільського господарства, відсутність єдиної системної програми розвитку галузі та, головне, її поетапної реалізації. За допомогою багаторічного вилучення доходів сільського господарства керівництво країни постійно вирішувало загальнодержавні проблеми, забезпечуючи сільськогосподарське виробництво та сільський соціум за залишковим принципом. Саме тому якість життя сільського населення істотно нижче ніж у місті. Так за рахунок трудових ресурсів села багато років забезпечувалося функціонування промисловості країни. Постійний відтік молодого, найбільш освіченого й працездатного населення, відсутність адекватної компенсації шляхом технічного переозброєння та покращення фондо- і енергооснащеності перетворив аграрне виробництво в найбільш трудомісткий і найменш привабливий сектор економіки. До того ж багаторічна економічна політика уряду заохочувала

невигідне для виробників продовольства співвідношення цін на сільськогосподарську та промислову продукцію, що не дозволяло аграріям господарювати та створювати необхідні резерви для розвитку виробництва. Громадська думка, сформована за роки реформ, відображала негативне ставлення до аграріїв, що в врешті-решт створило уявлення про аграрну економіку, як про безперспективну, відсталу та соціально непривабливу.

Вищезгадані аргументи переконливо доводять, що політика держави щодо аграрного сектора значно погіршила його стан та ускладнила аграрну кризу. Сьогодні сільське господарство розвивається за інерцією, що спричинило досить низький рівень конкурентоспроможності сектора. Ця ситуація ускладнена цілою низкою чинників, зокрема погіршення внутрішнього та зовнішнього середовища господарювання, що супроводжувалося різкими коливаннями ринкової кон'юнктури в сільському господарстві, призводить до завищених ризиків бізнесу та створення мотиваційного бар'єра для сільгоспвиробників. Наприклад рівень рентабельності реалізації зерна становив у 2006 і 2007 р. усього 11,2% і 0,2% відповідно [2]. Диспаритет цін на сільськогосподарську та промислову продукцію продовжує збільшуватися.

Сільгоспвиробники часто долають серйозні труднощі, щоб одержати доступ до ринків земельних, фінансових, матеріально-технічних і інформаційних ресурсів. У сфері збуту продукції сільськогосподарських виробників спостерігався дуже високий рівень трансакційних витрат.

Так, до 70-80 відсотків у ціні продовольчих товарів для кінцевого споживача становлять витрати інфраструктури та торгівлі, що ще більше знижує рівень рентабельності та інвестиційні можливості сільгоспвиробників. Про низький рівень конкурентоспроможності цього сектора свідчить і незавершеність процесу формування економічно активних суб'єктів аграрного бізнесу. Сільськогосподарські підприємства втратили основну частину активів, якими вони володіли на початку реформ, у результаті чого підсилилася їх диференціація за фінансовим станом. Близько 58% виробництва сільськогосподарської продукції регіону в 2007 р. здійснювалося в дрібнотоварному секторі особистих селянських господарств [2].

Необхідно відзначити, що процес, який посилюється в останні роки, формування інтегрованих агропромислових структур, що поєднують виробництво, переробку й реалізацію продукції, сприяє залученню інвестицій в галузь, її технологічному відновленню, знижує ризики невиконання контрактів. Однак, з іншого боку, одночасно зростає можливість монопольного впливу на ринок агропродукції, що обмежує економічну самостійність сільськогосподарських товаровиробників, їхні земельні та майнові права й, як наслідок, знижує їхню мотивацію. На особливу увагу заслуговує триваюча тенденція деградації ресурсного потенціалу та наростання технологічної відсталості сільськогосподарських підприємств, а також викликає занепокоєння дедалі гірше забезпечення сільського господарства кваліфікованими управлінськими кадрами.

Знос основних видів сільськогосподарських машин досяг 65-70 відсотків. Якщо буде зберігатися ця тенденція вибуття сільськогосподарських машин до 2016 р. то оброблювана площа ріллі може скоротитися на чверть. Ще одним фактором, що знижує конкурентоспроможність регіонального сільського господарства, є низький рівень розвитку на селі соціальної інфраструктури та несільськогосподарської зайнятості населення. Відставання соціальних умов села, що накопичувалося історично, ще істотніше підсилилося в 90-і рр. Село значно відстає від міста за комунальним облаштуванням житла, доступністю послуг транспорту та зв'язку, газифікацією природним газом, забезпеченістю доброякісною питною водою. Усе це є не тільки однією з основних причин сільської бідності та різкого погіршення демографічної ситуації, але й зумовлює низьку конкурентоспроможність аграрного сектора. Істотний негативний вплив на розвиток аграрної сфери виник через незавершеність інституціональних реформ, невпорядкованість правового регулювання земельного обігу. Щорічно змінюються правила та механізми державного регулювання сільського господарства та агропродовольчих ринків.

Висновки. Загальноекономічна підтримка сільгоспвиробників припускає не тільки заходи для якісного поліпшення інфраструктури, але й створення особливих умов господарського режиму. До подібних заходів можна віднести такі, як використання пільгової тарифної політики під час перевезення зернових й олійних культур залізничним транспортом, підтримка внутрішніх цін на рівні вище світових. Управління регіональними ринками підтримує координацію дій їхніх учасників за допомогою механізму, що за певних умов забезпечує найкращий розподіл ресурсів, а також мотивацію учасників ринку для подолання неминучого конфлікту інтересів. Ступінь досягнення поставлених цілей буде залежати від наявності можливостей для росту в зовнішньому середовищі та від здатності всіх інституціональних суб'єктів регіонального ринку, реалізувати ці можливості.

Список використаних джерел:

1. Дубініна М. В. Сучасний стан та перспективи трансформації форм власності в аграрному секторі Миколаївської області / М. В. Дубініна // Формування ринкової економіки : зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2009. – Спец. вип. Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України. – С. 260-266.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : офіційний вебсайт. – Держстат України, 1998-2015. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Лопатинський Ю. М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю. М. Лопатинський. – Чернівці : Рута, 2006. – 344 с.
4. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора / Т. О. Осташко. – К. : Фенікс, 2004. – 280 с.
5. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій / [П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко, О. Г. Булавка та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, М. Ф. Кропивка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 482 с.
6. Шпикуляк О. Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 150-157.

Рецензент – д.е.н., професор Потриваєва Н.В.